

Uchwała z dnia 22 maja 2009 r., III CZP 24/09

Sędzia SN Grzegorz Misiurek (przewodniczący)

Sędzia SN Krzysztof Strzelczyk

Sędzia SN Katarzyna Tyczka-Rote (sprawozdawca)

Sąd Najwyższy w sprawie z powództwa syndyka masy upadłości Michała R. – Firma Handlowa "B." w W. – Wiesław B. przeciwko Wiesławowi Kazimierzowi B., Wiesławie Zdzisławie B. i Karolowi B. o opróżnienie lokalu mieszkalnego, po rozstrzygnięciu w Izbie Cywilnej na posiedzeniu jawnym w dniu 22 maja 2009 r. zagadnienia prawnego przedstawionego przez Sąd Okręgowy w Olsztynie postanowieniem z dnia 3 lutego 2009 r.:

"Czy postanowienie sędziego-komisarza wydane w trybie art. 75 ust. 2 ustawy z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe i naprawcze (jedn. tekst: Dz.U. 2003 Nr 60, poz. 535 ze zm.) stanowi tytuł egzekucyjny w zakresie obowiązku upadłego lub osób mu bliskich, którzy w dacie ogłoszenia upadłości zamieszkiwali w budynku mieszkalnym wchodzącym do masy upadłości do opróżnienia tego budynku i wydania go syndykowi masy upadłości?"

podjął uchwałę:

Postanowienie sędziego-komisarza, wydane na podstawie art. 75 ust. 2 ustawy z dnia 28 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe i naprawcze (Dz.U. Nr 60, poz. 535 ze zm.), nie stanowi tytułu egzekucyjnego w zakresie obowiązku opróżnienia i wydania przez upadłego lub osoby mu bliskie mieszkania, w którym zamieszkiwali w chwili ogłoszenia upadłości, znajdującego się w lokalu lub budynku wchodzącym w skład masy upadłości.

Uzasadnienie

Przytoczone zagadnienie prawne powstało przy rozpoznawaniu apelacji powoda od wyroku Sądu Rejonowego w Giżycku z dnia 27 października 2008 r. który oddalił powództwo Michała R., występującego jako syndyk masy upadłości

Wiesława B., przedsiębiorcy prowadzącego Firmę Handlową „B.” w W., skierowane przeciwko upadłemu, jego żonie i synowi, o nakazanie, aby opróżnili i wydali zajmowany budynek wchodzący w skład masy upadłości. Upadłość pozwanego przedsiębiorcy, obejmująca likwidację jego majątku ogłoszona została 14 lutego 2007 r. W skład masy upadłości wchodzi m.in. dom mieszkalny w W., w którym upadły zamieszkuje z rodziną. W dniu 29 stycznia 2008 r. sędzia-komisarz wydał na podstawie art. 75 ust. 2 ustawy z dnia 28 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe i naprawcze (Dz.U. Nr 60, poz. 535 ze zm. – dalej: „Pr.u.n.”) postanowienie odmawiające pozwanym dalszego zajmowania mieszkania. Pozwany dłużnik nie kwestionował zasadności powództwa, wnosił natomiast o przyznanie mu prawa do innego lokalu. (...)

Powód w apelacji zarzucił m.in. naruszenie art. 777 k.p.c. i art. 75 ust. 2 Pr.u.n. przez przyjęcie, że postanowienie sędziego-komisarza jest tytułem egzekucyjnym. (...)

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Zgodnie z art. 75 ust. 1 Pr.u.n., jeżeli ogłoszono upadłość likwidacyjną, upadły traci prawo zarządu oraz możliwość korzystania i rozporządzania mieniem wchodzącym w skład masy upadłości. Z dniem ogłoszenia upadłości majątek upadłego staje się masą upadłości przeznaczoną na zaspokojenie wierzycieli (art. 60 Pr.u.n.). Przy upadłym pozostaje wprowadzić odpowiedni tytuł do składników tego majątku, gdyż pozostaje on ich właścicielem, użytkownikiem itp., nie może jednak wykonywać swoich praw.

Jak wynika z zestawienia art. 75 ust. 1 i ust. 2 Pr.u.n., mieszkanie zajmowane przez dłużnika w chwili ogłoszenia upadłości, które znajduje się w lokalu lub w budynku wchodzącym w skład masy upadłości – wchodzi do masy upadłości przeznaczonej do likwidacji stosownie do art. 306 i nast. Pr.u.n., a upadły traci prawo korzystania z niego. Artykuł 75 ust. 2 Pr.u.n. wprowadza uzasadniony względami socjalnymi wyjątek od tej zasady, umożliwiając sędziemu-komisarzowi określenie czasu i zakresu, w jakim upadły lub osoby mu bliskie mogą nadal zamieszkiwać w takim mieszkaniu. W literaturze podkreśla się, że art. 75 ust. 2 Pr.u.n. nie przyznaje upadłemu roszczenia o korzystanie z mieszkania, a postanowienie sędziego-komisarza powinno uwzględniać cel postępowania upadłościowego i umożliwić upadłemu i jego rodzinie zamieszkiwanie najwyżej przez czas do zbycia zajmowanej przez nich nieruchomości (lokalu).

Możliwość dalszego zajmowania przez upadłego i jego bliskich takiego mieszkania była unormowana w zbliżony sposób w poprzednio obowiązujących przepisach rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 r. – Prawo upadłościowe (jedn. tekst: Dz.U. z 1991 r. Nr 118, poz. 512 ze zm. – dalej: "Pr.upadł."). Artykuł 131 § 1 Pr.upadł. stanowił, że pozostawienie upadłego w mieszkaniu, które zajmuje w nieruchomości wchodzącej w skład masy upadłości, nie może nastąpić bez zezwolenia rady wierzycieli, jeżeli zaś rada wierzycieli nie była ustanowiona, zezwolenia takiego udzielał sędzia-komisarz (art. 140 Pr.upadł.). Jednocześnie art. 94 Pr.upadł. przewidywał, że wprowadzenie syndyka w posiadanie majątku upadłego dokonane będzie w razie potrzeby przez komornika na podstawie postanowienia o wyznaczeniu syndyka lub zarządcy. Na tle tych przepisów w nauce panowało jednomyślne stanowisko, że usunięcie upadłego z mieszkania, z którego nie może korzystać, następuje na podstawie art. 94 Pr.upadł., bez potrzeby prowadzenia odrębnego procesu (art. 90 i 94 Pr.upadł.), przy pomocy komornika, na podstawie postanowienia o wyznaczeniu syndyka.

W orzecznictwie Sądu Najwyższego charakter prawny postanowień sędziego-komisarza wydawanych na podstawie art. 75 ust. 2 Pr.u.n. nie był dotychczas rozważany. Z brzmienia tego przepisu wynika, że postanowienia takie mogą regulować zakres i czas korzystania z mieszkania przez upadłego i osoby mu bliskie, bez sprecyzowania szczegółów możliwej regulacji. Oznacza to, że sędzia-komisarz dysponuje swobodą wyboru, pozwalającą mu dostosować wydawane rozstrzygnięcie do specyfiki faktycznych okoliczności danego postępowania upadłościowego. Postanowienia sędziego-komisarza na podstawie art. 154 Pr.u.n. należy traktować jako orzeczenie sądu w rozumieniu art. 777 § 1 pkt 1 k.p.c., które – jeżeli nadaje się do wykonania – może być zaopatrzone w klauzulę wykonalności i przymusowo zrealizowane. Nie ma zatem normatywnych przeszkód, aby uznać takie postanowienia za tytuł egzekucyjny, istota problemu leży jednak w tym, czy wydane na tej podstawie postanowienie może być tytułem nakazującym opuszczenie i opróżnienie mieszkania. Artykuł 75 ust. 2 Pr.u.n. wprost takiego orzeczenia nie przewiduje, nie mieści się ono bowiem w pojęciu określenia zakresu i czasu korzystania z mieszkania, jakkolwiek obowiązek opróżnienia lokalu niewątpliwie wiąże się z upływem okresu, w którym upadły mógł pozostawać w nim z rodziną po ogłoszeniu upadłości.

Postanowienie sędziego-komisarza, w którym odmówił on upadłemu zezwolenia na dalsze zamieszkiwanie wraz z żoną i synem w budynku wchodzącym w skład masy upadłości, jeżeli nie było poprzedzone postanowieniem określającym uprawnienie upadłego i jego rodziny do zajmowania lokalu, nie wprowadza żadnych zmian w sytuacji prawnej upadłego. Potwierdza jedynie stan, jaki na podstawie art. 75 ust. 1 Pr.u.n. powstał z chwilą ogłoszenia upadłości. Jeśli natomiast postanowienie takie zostało wydane w toku postępowania, po wcześniejszym zezwoleniu na zajmowanie mieszkania, jest równoznaczne z wyznaczeniem końcowego terminu, do którego upadły może w tym mieszkaniu pozostawać. Po upływie tego terminu następuje powrót do sytuacji przewidzianej w art. 75 ust. 1 Pr.u.n., tzn. następuje utrata przez upadłego tytułu do korzystania z lokalu, uprawniająca syndyka do usunięcia go z tego lokalu. Jednak postanowienie „odmawiające zezwolenia na dalsze zamieszkiwanie” nie daje umocowania do przeprowadzenia na jego podstawie eksmisji.

Sąd Okręgowy trafnie zwrócił uwagę, że w judykaturze pewnym orzeczeniom przyznano walor tytułu egzekucyjnego, mimo że wprost nie wynikał z nich obowiązek nadający się do egzekucji. Przykładem może być postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 2 września 1971 r., III CRN 290/71 (OSNCP 1972, nr 2, poz. 36) lub uchwały Sądu Najwyższego z dnia 20 marca 1992 r., III CZP 16/92 (OSNC 1992, nr 9, poz. 162) i z dnia 10 lutego 2006 r., III CZP 127/05 (OSNC 2007, nr 1, poz. 2). Rozstrzygane sytuacje były jednak odmienne od obecnie rozważanej, ponieważ dotyczyły praw stron immanentnie i bezpośrednio związanych z określonymi obowiązkami dłużnika. Ten element nie jest tak wyraźny w postanowieniu o odmowie zezwolenia na dalsze zamieszkiwanie, a ponadto występuje jeszcze jedna, zasadnicza różnica. W postępowaniu upadłościowym przewidziany został tytuł stanowiący podstawę przymusowego objęcia przez syndyka w posiadanie masy upadłości. Wskazuje go art. 174 ust. 1 Pr.u.n., według którego wprowadzenia syndyka w posiadanie majątku upadłego dokonuje komornik sądowy, a podstawę wprowadzenia stanowi postanowienie sądu o ogłoszeniu upadłości lub postanowienie o powołaniu syndyka bez potrzeby nadawania mu klauzuli wykonalności. Przepis przyjmuje zatem rozwiązanie wcześniej znane z art. 94 Pr.upadł., odformalizowując i przyspieszając procedurę jego realizacji.

Artykuł 94 Pr.upadł. powszechnie uznawany był za podstawę przymusowego usunięcia upadłego z mieszkania, a brak istotnych różnic legislacyjnych uzasadnia

przyjęcie tej wykładni jako aktualnej także dla art. 174 ust. 1 Pr.u.n. Użyta w tym przepisie formuła „wprowadzenia w posiadanie” nie podważa przedstawionej interpretacji, wyklądać ją bowiem należy w kontekście wynikającego z art. 57 ust. 1 Pr.u.n. nakazu wydania syndykowi całego majątku upadłego, w tym nieruchomości, w której upadły zamieszkuje, przy uwzględnieniu utraty prawa korzystania z tego majątku (art. 75 ust. 1 Pr.u.n.). Istnienie tego tytułu usuwa potrzebę poszukiwania go w postanowieniu wydanym na podstawie art. 75 ust. 2 Pr.u.n.

Rodzi się jednak wątpliwość, czy postanowienie o ogłoszeniu upadłości może stanowić tytuł do usunięcia z mieszkania nie tylko samego upadłego, lecz także jego domowników. Szerzej rzecz ujmując, jest to pytanie o zakres podmiotowej skuteczności postanowienia o ogłoszeniu upadłości jako tytułu do wprowadzenia syndyka w posiadanie majątku stanowiącego masę upadłości. W literaturze prezentowane są różne stanowiska. Przyjmuje się, że wprowadzenie w posiadanie może dotyczyć tylko tego majątku, którym włada upadły, natomiast objęcie przez syndyka majątku upadłego, znajdującego się we władaniu osób trzecich, wymaga wytoczenia przeciwko nim powództwa. Wyrażany jest także pogląd, wspierany odwołaniem się do art. 845 § 2 w związku z art. 13 § 2 k.p.c. i 229 Pr.u.n., że postanowienie o ogłoszeniu upadłości upoważnia do wprowadzenia syndyka w posiadanie majątku pozostającego we współposiadaniu upadłego i osoby trzeciej. Pojawiła się również koncepcja, że treść art. 174 ust. 2 Pr.u.n. uprawnia do wykorzystania trybu określonego w ust. 1 tego przepisu także wobec innych osób, które przeszkadzają w objęciu majątku przez syndyka lub zarządcę.

Artykuł 174 ust. 1 Pr.u.n. nie określa podmiotowych granic egzekucji prowadzonej na podstawie postanowienia, a ponieważ nie nadaje się mu klauzuli wykonalności, wyłączona zostaje możliwość sprecyzowania jego zakresu w postępowaniu klauzulowym. Nie można jednak bronić tezy, że z tego powodu dopuszczalne jest prowadzenie egzekucji przeciwko każdemu, kto w ocenie syndyka włada majątkiem należącym do masy upadłości. Takiej ewentualności sprzeciwia się domniemanie zgodności posiadania ze stanem prawnym (art. 341 k.c.) oraz wskazówka jaką daje *a contrario* art. 69 ust. 3 Pr.u.n. Zestawienie art. 341 k.c. z domniemaniem, że do majątku upadłego należą rzeczy znajdujące się w jego posiadaniu w dniu ogłoszenia upadłości uzasadnia pogląd, iż brak podstaw prawnych do domniemanego traktowania majątku znajdującego się w posiadaniu osoby trzeciej jako przynależnego do masy upadłości. Trzeba też zaznaczyć, że

gdyby zamiarem ustawodawcy było uczynienie postanowienia przewidzianego w art. 174 ust. 1 Pr.u.n. tytułem skutecznym przeciwko wszystkim posiadaczom składników majątku upadłego, określiliby to wprost w ustawie, jak to uczynił np. w art. 791 § 1 k.p.c. Tytuł ten nie uprawnia zatem do kierowania egzekucji przeciwko osobom trzecim, w których posiadaniu znajdują się składniki masy upadłości.

Rozważenia wymaga jednak, czy i w jakim zakresie reguła ta odnosi się do sytuacji prawnej małżonka upadłego i jego pełnoletniego dziecka wspólnie zamieszkujących w mieszkaniu w budynku należącym do masy upadłości.

Ogłoszenie upadłości jednego z małżonków powoduje ustanie wspólności ustawowej (art. 124 ust. 1 Pr.u.n.) i wejście majątku wspólnego do masy upadłości. Małżonek upadłego, podobnie jak sam upadły, zachowuje jednak tytuł prawny do nieruchomości wchodzącej w skład masy upadłości. Artykuł 57 ust. 1 Pr.u.n. ustanawiający obowiązek wydania przez upadłego majątku oraz art. 75 ust. 1 Pr.u.n. pozbawiający upadłego prawa korzystania z niego nie wyjaśniają położenia jego małżonka, którego majątek częściowo również wchodzi w skład masy upadłości. Wejście określonego przedmiotu majątkowego w skład masy upadłości jest jednak równoznaczne z poddaniem go rygorom postępowania upadłościowego i pociąga za sobą zmianę jego dotychczasowego przeznaczenia. Od tej chwili ma on służyć zaspokojeniu wierzycieli w trybie upadłościowym, z czym łączy się – w wypadku upadłości likwidacyjnej – objęcie tego przedmiotu jako składnika masy upadłości, zarządzanie, zabezpieczenie przed zniszczeniem, a wreszcie jego likwidacja przez syndyka masy upadłości (art. 75 i 173 Pr.u.n.). Ponieważ przeznaczenie przedmiotów majątkowych wchodzących w skład majątku wspólnego na zaspokojenie wierzycieli następuje kosztem drugiego małżonka, prawo upadłościowe chroni go przez przyznanie mu wierzytelności pieniężnej podlegającej zgłoszeniu do masy upadłości i podlegającej zaspokojeniu w trybie podziału funduszy masy (art. 124 ust. 3 Pr.u.n.).

Takie rozwiązanie ustawowe trzeba interpretować jako rozciągnięcie ograniczeń w realizacji praw do majątku wchodzącego w skład masy upadłości także na małżonka upadłego. Pogląd ten potwierdza art. 75 ust. 2 Pr.u.n., z którego wynika, że ograniczenia w sposobie korzystania z mieszkania wchodzącego w skład masy upadłości dotyczą nie tylko upadłego, lecz także jego bliskich, a więc również małżonka. Reguła ta tym bardziej dotyczy małżonka korzystającego z mieszkania we wchodzącym w skład masy upadłości budynku stanowiącym

własność upadłego w ramach stosunku prawnorodzinnego (art. 28¹ k.r.o.). Treść jego prawa jest pochodną uprawnień upadłego i sprowadza się do korzystania z mieszkania, wobec czego odjęcie upadłemu uprawnienia do korzystania z mieszkania jest równoznaczne z wygaśnięciem prawa po stronie małżonka. Tę samą zasadę odnieść należy do innych osób, których prawo do korzystania z mieszkania nie ma samodzielniego charakteru, a zatem również do dziecka upadłego, chyba że jego korzystanie opiera się na odrębnym tytule prawnym, np. na umowie najmu lub użyczenia. W takim wypadku syndyk powinien wypowiedzieć umowę najmu (art. 109 Pr.u.n.) lub zażądać rozwiązania umowy użyczenia (art. 104 Pr.u.n.).

Należy rozważyć, czy utrata uprawnień do korzystania z mieszkania przez osoby bliskie upadłego, stanowiąca konsekwencję ogłoszenia upadłości wystarczy, by uznać postanowienie o ogłoszeniu upadłości i wyznaczeniu syndyka za tytuł do przeprowadzenia ich eksmisji.

Przymusowe wprowadzenie syndyka w posiadanie majątku upadłego polegające na usunięciu z mieszkania wchodzącego w skład masy upadłości zajmujących je osób przeprowadzane jest na podstawie art. 1046 k.p.c. Ponieważ dotyczy lokalu służącego zaspokajaniu potrzeb mieszkaniowych, postępowanie egzekucyjne przebiega z zachowaniem szczególnych zasad, do których należy wyłączenie stosowania w art. 1046 § 2 i art. 791 k.p.c. Te dwa przepisy umożliwiają usunięcie na podstawie tytułu wykonawczego wystawionego przeciwko dłużnikowi także innych, niewymienionych w tytule osób zajmujących lokal wraz z nim, chyba że wykażą one dokumentem, iż ich prawo do lokalu wynika z tytułu prawnego niepochodzącego od dłużnika. Wyłączenie ich stosowania oznacza, że tytuł wykonawczy, stanowiący podstawę eksmisji z mieszkania, musi obejmować wszystkie osoby, przeciwko którym toczyć się będzie egzekucja. Wymaganie to koresponduje z treścią art. 15 ustawy z dnia 21 czerwca 2001 r. o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie Kodeksu cywilnego (jedn. tekst: Dz.U. z 2005 r. Nr 31, poz. 266 ze zm. – dalej: „u.o.p.l.”), zakładającego, że w sprawie o opróżnienie lokalu powinny być pozwane wszystkie osoby, które mogą być zobowiązane do jego opuszczenia. Ich udział pozwala na zindywidualizowaną ocenę ich sytuacji prawnej, a przede wszystkim gwarantuje im możliwość realnego skorzystania z ochrony, jaką stanowi przyznanie uprawnień do lokalu socjalnego (art. 14 u.o.p.l.). W orzecznictwie przyjmuje się, że jest to jedyna droga uzyskania

orzeczenia rozstrzygającego o tym uprawnieniu (por. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 12 kwietnia 2001 r., III CZP 8/01, OSNC 2001, nr 10, poz. 146).

Omówiona konstrukcja nie zawiera mechanizmów umożliwiających zastosowanie jej w wypadku tytułów nakazujących opróżnienie lokalu mieszkalnego powstałych w innej drodze niż sprawa o opróżnienie lokalu, np. w postępowaniu egzekucyjnym lub upadłościowym.

Niewątpliwie postanowienie przewidziane w art. 174 ust. 1 Pr.u.n. nie wskazuje innych – poza upadłym – osób, które miałyby opróżnić mieszkanie. W postępowaniu upadłościowym brak też możliwości kontroli uprawnień takich osób do lokalu socjalnego i rozstrzygnięcia o nich. Jest to istotne, o ile bowiem upadły, którego prawa do zamieszkiwania wynikały z własności nie może ubiegać się o taki lokal na podstawie art. 14 ust. 1 u.o.p.l., nie jest bowiem lokatorem w rozumieniu art. 2 ust. 1 pkt 1 u.o.p.l., o tyle osoby bliskie, którym przysługiwało na podstawie w art. 28¹ k.r.o. jedynie pochodne prawo do korzystania z lokalu, mogą korzystać z ochrony wynikającej z powołanego przepisu (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 21 marca 2006 r., V CSK 185/05, OSNC 2006, nr 12, poz. 208).

Przyjęcie w tym stanie rzeczy, że postanowienie o ogłoszeniu upadłości lub o powołaniu syndyka stanowi wystarczający tytuł do przeprowadzenia eksmisji nie tylko upadłego, ale także jego bliskich byłoby sprzeczne z unormowaniem zawartym w art. 1046 § 3 k.p.c. Jednocześnie nie ma możliwości sprecyzowania w tym tytule osób (poza upadłym), przeciwko którym egzekucja ma się toczyć. Te argumenty przemawiają za przyjęciem, że tytuł przewidziany w art. 174 ust. 1 Pr.u.n. uprawnia jedynie do eksmisji upadłego z zajmowanego przez niego mieszkania znajdującego się w lokalu lub budynku wchodzącym w skład masy upadłości. Opróżnienie i wydanie tego mieszkania przez zamieszkałe w nim osoby bliskie dla upadłego wymaga natomiast wytoczenia przeciwko nim odrębnego powództwa, w toku którego sąd orzeknie także o ich ewentualnych uprawnieniach do lokalu socjalnego.

Takie stanowisko zapewnia odpowiednią ochronę osobom zamieszkującym z upadłym i realizuje mającą silne uzasadnienie aksjologiczne koncepcję humanizacji postępowania eksmisyjnego, prowadzącego do pozbawienia eksmitowanych osób lokalu zaspokajającego ich podstawowe potrzeby bytowe.

Mankament tego rozwiązania stanowi spowolnienie procesu likwidacji masy upadłości i konieczność podjęcia przez syndyka dodatkowych działań łączących się z kosztami. Zważyć jednak należy, że nawet w razie przyjęcia, iż postanowienie o

ogłoszeniu upadłości lub o ustanowieniu syndyka umożliwia przeprowadzenie eksmisji nie tylko upadłego, ale także członków jego rodziny, konieczne byłoby poszukiwanie drogi prawnej zapewniającej eksmitowanym realizację uprawnienia do lokalu socjalnego, np. w drodze odpowiedniego stosowania przepisów o powództwach przeciwegzekucyjnych (art. 840² k.p.c.). Nie do uniknięcia byłoby więc przedłużenie się okresu poprzedzającego skuteczną eksmisję. Nie jest też przekonujący argument, że proces eksmisyjny będzie jedynie formalnością, gdyż stwierdzenie braku uprawnień do dalszego zamieszkiwania bliskich upadłego przesądzone zostanie w postępowaniu upadłościowym. Ze względu na możliwość rozmaitego ukształtowania stosunków prawnych między upadłym i zamieszkującymi z nim osobami nie jest wykluczone, że dopiero w tym postępowaniu ujawni się charakter tych powiązań i potrzeba ich oceny, na pewno natomiast w postępowaniu tym zrealizowana zostanie ważna społecznie potrzeba zapewnienia uprawnionym ochrony socjalnej.

Z tych względów podjęto uchwałę, jak na wstępie.